

Визначальні моделі хронотопу у формуванні жіночих образів в історичному романі Павла Загребельного «Роксолана»

Defining Models of Chronotope in the Creation of Female Characters in Pavlo Zagrebelyi's Historical Novel "Roksolana"

Наталя Нестеренко ¹

Natalia Nesterenko

¹ H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

29 Alchevskyyh Street, Kharkiv, Ukraine

DOI: [10.22178/pos.52-1](https://doi.org/10.22178/pos.52-1)

LCC Subject Category:
PG3801-3987

Received 20.10.2019
Accepted 28.11.2019
Published online 30.11.2019

Corresponding Author:
nattapetta@gmail.com

Анотація. Стаття присвячена зіставленню притаманних жіночим образам історичного роману Павла Загребельного «Роксолана» моделей хронотопу як ідеостилістичних засобів творення системно-структурної, жанрової й ідейної специфіки текстів митця. Досягнення мети передбачає розв'язання завдань: визначити й схарактеризувати специфіку домінантних моделей хронотопу, які структурують жіночі образи в романі.

Інтерпретація хронотопу через категорію події уможливила введення нами поняття «модель хронотопу», під яким розуміється певна типова подія, яка замальовується в площині одного твору кілька разів у стосунку до різних героїв або того самого героя. Для зображення цієї події автор може обирати різні топосні й хроносні параметри, зберігаючи при цьому інваріантну сутність події. В історичному романі «Роксолана» виразно простежується тенденція до використання письменником типових хронотопів для створення образу людини в історії. Нами було виділено в романі такі центральні моделі хронотопів, як хронотоп боротьби, спокути, перемоги, поразки, втечі, прозріння.

Серед домінантних моделей хронотопу, які структурують образи Валіде Хафси, Махідеван, Роксолани-Хуррем, переважають спільні моделі: боротьби, перемоги, вознесіння, випробування, зміни (переходу), поразки (падіння), помсти, втрати. Усіх героїнь в історичному романі Павла Загребельного «Роксолана» об'єднує хронотоп боротьби за владу над Сулейманом. Для досягнення своєї мети владні рабині гарему проходять через хронотопи випробування, зміни (переходу), втрат. Моделі перемоги, вознесіння супроводжуються хронотопами поразки, втрати, помсти. Завдяки використаним моделям хронотопу Павла Загребельного вдається створити рельєфні психологічні образи людей XVI століття.

Ключові слова: історичний роман; хронотопна організація; топосні й хроносні параметри; ізоморфний феномен; хронотоп; моделі хронотопу.

Abstract. The article is devoted to the comparison of the chronotope models, characteristic of the female characters of the historical novel "Roksolana" by Pavlo Zagrebelyi as ideostylistic means of creating systemic-structural, genre and ideological specificity of the author's texts. Achieving the goal involves solving the following tasks: identifying and characterizing the specific dominant models of chronotope that structure the female characters in the novel.

The interpretation of the chronotope through the category of event made it possible for us to introduce the concept of "chronotope model", which means a typical event that is depicted in the plane of one work several times in relation to different heroes or the same hero. To represent this event, the author may choose different topographic and chronic parameters, while maintaining the invariant nature of the event. The historical novel "Roksolana" clearly shows the tendency of the writer to use typical chronotopes to create the image of a person in history. We have singled out such central models of chronotopes as the chronotope of struggle, redemption, victory, defeat, escape, insight in the novel.

© 2019 The Author. This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 License

Among the dominant models of chronotope that structure the images of Valid Hafsa, Mahidevran, Roksolana-Hurrem, there are some prevailing common models: fights, victories, ascension, trials, changes (transition), defeat (fall), revenge, loss. All the female characters in Pavlo Zagrebelyni's historical novel, "Roksolana" are united by the chronotope of struggle for power over Suleiman. To achieve their goal, the female slaves of the harem go through the chronotopes of trial, change (transition), loss. The models of victory and ascension are accompanied by the chronotopes of defeat, loss, revenge. Thanks to the used models of chronotope, Pavlo Zagrebelyni manages to create the prominent psychological images of people of the sixteenth century.

Keywords: historical novel; chronotope organization; topographic and chronological parameters; isomorphic phenomenon; chronotope; chronotope models.

ВСТУП

Творча спадщина П. Загребельного, зокрема його історична романістика, здобулася на достатньо пильну увагу з боку літературознавців і критики: С. Шаховського, В. Фащенко, В. Чумака, В. Дончика, М. Слабошпицького, М. Жулинського, С. Нестерук, О. Проценко, Н. Сушкевич, В. Сікорської [8]. Одним із актуальних аспектів дослідження історичних творів митця стало вивчення їхньої хронотопної організації, що пояснюється оригінальністю багатьох творів письменника в плані їхніх часопросторових вимірів. Разом із тим підхід, який застосовували науковці-попередники до аналізу історичних творів у визначеній перспективі, не можна вважати задовільним, оскільки застосовувана ними аналітична методика, що спиралася на традиційну, запропоновану й апробовану ще в 30-х рр. ХХ ст. М. Бахтіним [1] при аналізі конкретних текстів певних письменників, не забезпечила цілісного погляду на хронотопну організацію історичних творів П. Загребельного як виразно ізоморфний феномен, зумовлений єдністю авторських інтенцій, своєрідністю історіософської концепції митця, які сприяли актуалізації в романних площинах типових хронотопів, їхнього варіювання й видозміни.

Аналіз творчого шляху митця дозволяє розглядати художній набуток письменника як цілісний феномен, не зважаючи на те, що сформований він творами різних жанрів, різної тематики й виявляє виразні ознаки зміщення авторських смислових і конструктивних акцентів. При цьому, щоправда, творчість митця характеризується амплітудною динамікою, що зокрема вилилося в співіснуванні в доробку П. Загребельного творів як на сучасну, так і на історичну тематику та появу творів, у яких часопросторові виміри сучасності

й історії злилися, переплелися, а також у співіснуванні в спадщині митця творів виразно «традиціоналістських» (соцреалістичних) і виразно модерних (експериментальних, «хімерних») [1].

Еволюція ідейно-тематичних і структурно-композиційних пошуків П. Загребельного раннього періоду вилилася в поступову викристалізацію у творчій манері письменника низки характеристик і прийомів, які стануть визначальними при конструюванні ним текстів 80-90-х рр. ХХ ст. як виразно своєрідних і водночас багато в чому подібних, серед яких: 1) «авантюризація» сюжету; 2) насичення творів інформацією («мозаїчність»); 3) поєднання кількох жанрово-стильових різновидів (реалістичність, психологізм, авантюризм, філософічність тощо) у межах одного твору; 4) зображення непересічних характеристик; 5) використання прийомів іронізації оповіді й умовного письма; 6) намагання забезпечити ефект «нерозривності часів»; 7) орієнтація на «боротьбу з посередністю»; 8) «хімеризація» оповіді та ін. [8]

Хронотоп як літературознавча категорія, що була уведена в широкий науковий обіг М. Бахтіним [1], на сьогодні тлумачиться надзвичайно широко й неоднозначно, що не сприяє проведенню досліджень часопросторових вимірів художніх текстів за уніфікованими методиками. Значною мірою така ситуація зумовлена тим, що дослідники, апелюючи до класичного визначення М. Бахтіна хронотопу як єдності часових і просторових ознак тексту, що структурують його жанрову специфіку, змістову своєрідність, і до визначених видатним науковцем типових хронотопів (дороги, порогу, розлуки та ін.) [1], не зважають на те, що бахтінівська ідея хронотопу фактично не здобулася на чітку теоре-

тичну розробку й не оформилася у викінчену теорію хронотопу, яка б розмежовувала різні типи, види й підвиди хронотопів, визначала їх ієрархію, окреслювала стратегії аналізу тексту в конкретному тексті й методи зіставного вивчення хронотопних характеристик різних текстів тощо. У зв'язку з цим у роботі спираємося на інтерпретації категорії хронотопу в широкому (бахтінівському) сенсі як жанро-, структуро- й смислоутворюючого принципу організації художнього тексту й у вузькому сенсі як часопросторової характеристики подієвого ряду художнього тексту. На підставі цього розрізнення хронотоп у вузькому значенні розглядаємо як категорію передусім структурно-сюжетного рівня й виділяємо хронотопні вияви тексту за єдиним принципом залежно від сутності події, змалюваної в тексті, наприклад, хронотоп зустрічі, пізнання, прозріння, вивищення, боротьби, перемоги, втрати, зневіри тощо. Завдяки цьому вдається уникнути номінативної неоднорідності хронотопів, яка була «породжена» ще М. Бахтіним і фігурує до сьогодні (пор. хронотоп дороги, порогу, кабінету (назви хронотопів за топосами) vs хронотоп зустрічі, випадку, прощання, втрати (назви хронотопів за дією)), ускладнюючи розуміння змісту категорії й унеможливаючи застосування єдиних засад аналізу художніх текстів крізь призму їхніх хронотопних вимірів.

Інтерпретація хронотопу через категорію події уможливила уведення поняття «модель хронотопу», під яким розуміється певна типова подія, яка змалюється в площині одного твору кілька разів у стосунку до різних героїв або того самого героя або в площині різних творів. Для зображення цієї події автор може обирати різні топосні й хроносні параметри, зберігаючи при цьому інваріантну сутність події [1, с. 14].

Метою статті є зіставити притаманні жіночим образам історичного роману П. Загребельного «Роксолана» моделі хронотопу як ідеостилістичні засоби творення системно-структурної, жанрової й ідейної специфіки текстів митця. Досягнення мети передбачає розв'язання завдань: визначити та схарактеризувати специфіку домінантних моделей хронотопу, які структурують жіночі образи в романі.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Властиву письменникам форму «вторгнення сучасності в історію та історії в сучасність» В. Дончик назвав «романізованим міфом» чи міфологізованим романом». Яскравим свідченням цього є П. Загребельний із його романами – постать доволі колоритна, характерна [2]. Працюючи над «Роксоланою», письменник керувався тим, що «великі люди нам близькі за близькими нам почуттями і переживаннями» [6]. Цей роман митця покликаний «поєднати історію цієї жінки (Роксолани – примітка автора) з історією її народу з'єднати те, що було так жорстоко й несправедливо роз'єднано, бо зведена до купи доля окремої особи і цілого народу набуває нового виміру» [3], «повернути її психології» [3].

В історичному романі «Роксолана» виразно простежується тенденція до використання письменником типових хронотопів для створення образу людини в історії. Нами було виділено в романі такі центральні моделі хронотопів, як хронотоп боротьби, спокути, перемоги, поразки, втечі, прозріння [7].

Павло Загребельний для характеристики образу Роксолани використав визначальні хронотопи боротьби, перемоги, вознесіння, переходу (зміни), самостворення, поразки, випробування, рішення, помсти, втрати, віднаходження, прозирання, спокути, зради [7].

Хронотопом, що структурує життєвий шлях героїні є хронотоп боротьби за волю, за владу. На думку П. Загребельного, Роксолана «пристала на всі правила гри, які існували в тому світі, згодилася заради власного порятунку, порятунку своєї особистості, бо для цього дозволено все, хоч що б там не казали моралісти» [4]. Доля Роксолани пов'язана із долею Сулеймана й Османської імперії, але має різні вектори руху. Потрапивши до патріархального світу Сходу, Роксолана не впала у відчай, бо в ній перемогла велич, як національна домінанта української душі [4].

Серед жіночих образів у романі, які відігравали важливу роль у житті Сулеймана, варто відзначити Валіде Хафсу, Махідеван, Роксолану-Хуррем. Усіх героїнь об'єднує хронотоп боротьби за владу над Сулейманом. Валіде присвятила життя сину, оскільки він був її єдиним шансом, щоб вижити й вознестися: «Віддала Сулейманові все життя, стемніла устами від багатолітньої зневаги, якої зазна-

вала від Селіма, ... кинула всі сили своєї душі на служіння єдиному сину, вибудовувала споруду свого життя вперто й дбайливо» [5, с. 66]. Один із довірених осіб султана, Ібрагім, уважав, що Хафса має владу над сином таємничу й необмежену й посперечатися за цей вплив над розумом і серцем Володаря Віку могла тільки суперниця найстрашніша – держава. У боротьбі за владу над Сулейманом Валіде не могла покластися на волю долі чи випадку, тому вирішила знайти жінку з племені черкесів майбутньому султану особисто: «По матері вона черкешенка, тому намірилася розбудити в синові мужчину, знайшовши для нього гідну жону з свого племені. Жінці майже завжди вдається зробити задумане. Останні три роки Сулейман поволі ставав рабом гарему. Бо там з'явилася Махідеврэн» [5, с. 65]. Поява Махідеврэн у гаремі змусила забути нащадка Селіма про стриманість і настороженість до всього, що так чи інакше зазіхало на його свободу. «Вона стала султаншею, перш ніж Султан – султаном. Така царська хода була в неї, такі погляди, такий голос» [5, с. 68]. Для змалювання образу Роксолани актуальним є хронотоп боротьби, що структурує першу книгу роману «Вознесіння». Реконструюючи «страдницьке життя» Роксолани, П. Загребельний обумовлює специфіку творення образу дівчини-бранки: «У Роксолани не було ангела-рятівника. Вимушена була стати ангелом для себе сама» [4].

Шлях до перемоги й вознесіння героїнь супроводжуються хронотопами переходу й випробування. Валіде Хафса, яка походила з роду кримських Гіреїв, десятиліттями змушена була терпіти зневагу від Селіма, мандруючи зі своїм сином то в Амасію, то в Крим, то в Едірне чи в Манісу, але не зневірилася: «У її жилах не було крові Османів. Але вознесена нині на становище хранительки чеснот і гідностей цього царського роду, вона щосили намагалася увібрати в себе його багатовіковий дух» [5, с. 55].

Для Махідеврэн випробування долі почалося зі знайомства з Сулейманом: «Її привезено для втіхи цьому високому понурому султанському синові, нею горде її плем'я вклонялося майбутньому султанові, її кинуто в бурхливу гірську річку в сподіванні, що вибереться на берег без нічиєї помочі, послано в пащу левчукові з вірою в те, що не дасть вона себе проковтнути, а стане левицею так само хижою» [5, с. 68]. У якості способу, щоб здобути

прихильність спадкоємця трону, героїня, обирає «гордість, ховаючись за яку, можна досягти всього на світі» [5, с. 68]. Хронотоп переходу, що супроводжує становлення Господині Віку, починається зі зміни імені, яке вона отримала від Валіде. Хафса, вражена красою черкешенки, з першої хвилини знайомства називає її Гюльбахар – Весняна троянда. Після прибуття до Стамбула, коли Сулейман сів на трон Османів, гаремна улюблениця отримала ім'я відповідно до становища – Махідеврэн, тобто Господиня Віку. Колишня гордість дівчини з дикого гірського племені перетворилася на султанську гордість – пиху й величання.

Махідеврэн перемогла (хронотоп перемоги), утвердившись не лише в серці Сулеймана, а й ставши законною дружиною – баш-кадиною після народження чотирьох дітей: «Прибула до Стамбула повновладною султаншою, уже не було в ній пам'яті про свій далекий і, власне, убогий рід, бо дала початок пишному родові султанському, не знала вона, що таке розум для неї, бо могла замінити його всемогутньою державою; не дбала про душу, маючи неподільну владу; була чужа милосердю, заклопотана тільки роздаванням повелінь» [5, с. 69].

Успадкування трону Османів возвеличило не тільки дружину Сулеймана, а й матір – Валіде. Для Хафси точки безмежного простору Османської імперії: Крим, Едірне, Стамбул, Маніса з'єдналися й об'єднали всі простори в столиці, «у царственому Стамбулі, у палаці Топкапи, де упокоєно сіла вона на подушку почесні й поваги, ставши тугрою на султанській грамоті гідностей найцотливіших людей усього світу» [5, с. 55].

Хронотоп боротьби Роксолани реалізується в замкнених топосах гарему, хамаму, палацу Топкапи, що асоціювався з неволею, загрозою, ненавистю: «Тут не знали любові, а тільки ненависть до могили, тут навіть з найбільшого пониження зазіхали на все найсвятіше, готові були на будь-яку підлість, щоб повалити найбільше, помсту плекали в душах, мов екзотичні рослини в садах ...» [5, с. 192]. Хронотопи боротьби й перемоги, що визначають образ Роксолани, тісно пов'язані з хронотопом переходу (зміни). Саме для боротьби з ненавистю, обмеженістю і для захисту себе, щоб вижити в нетрях гарему, Настя обирає

смій. Метаморфози починаються зі зміною імені: героїня стає Хуррем – розвеселена.

Поява нової одаліски ще нікому не віщувала лиха: ні Валіде Хафсі, ні султанським сестрам, ні старшому євнухові, чорношкірому кизляр-азі, ні всемогутній Махідеврэн. Спроби завойовувати прихильність, утримувати владу над Сулейманом для головних жінок імперії увінчалися успіхом: обидві стали повноправними господинями серця й гарему султана. Водночас через хронотоп прозирання (віщування) П. Загребельний уводить мотив загрози як інваріантну модель хронотопу випробування: «А тим часом ховалася в ньому загроза, як у всьому незвичайному, бо незвичне ламає усталений лад, а це неминуче веде за собою нещастя для когось, надто для жінок, які усе своє життя витрачають на відчайдушні зусилля дати бодай якийсь лад тій суміші хаосу й випадковостей, з яких складається, власне, життя, коли на нього поглянути оком неупередженим і нечоловічим» [5, с. 70].

Загроза таїлася не тільки в появі нової гаремниці, а й у тих випадковостях, над якими героїні не мали влади. Смерть трьох дітей Махідеврэн, підсилена втратою любові Сулеймана до баш-кадин, стала причиною того, що «короткі роки її величання скінчилися без вороття» [5, с. 102].

Змагаючись за прихильність султана, Хуррем приймає рішення (хронотоп рішення) за будь-яку ціну піднятися над усіма й над усім, бо «раби хоч і нижчі за тиранів, зате стоять на власних ногах, а тирані – на глиняних. Вона переможе цього чоловіка, має перемогти будь-що» [5, с. 129].

Відчуваючи загрозу для свого становища, Валіде вирішила втрутитися в перебіг змагань за безроздільне панування над душею сина між Хуррем і Махідеврэн: «... покликала до себе Махідеврэн, нагримала на неї за безконечне рюмсання, відкрила їй очі на загрозу, розпалила в черкешенці дику лють ...» [5, с. 131]. Засліплена горем і помстою (хронотоп помсти) баш-кадина вривається до нової наложниці в покої: «Всією тяжкістю перегородованого тіла вдарила Махідеврэн знетямлену Хуррем, уп'яла свої гострі нігті їй в лице, учепилася у волосся» [5, с. 133]. Гарем спостерігав за цією подією, сподіваючись побачити падіння рабині, «яка замахнулася на найвище» (інваріант хронотопу поразки). Уперше в османських гаремах рабиня відмовлялася йти

на поклик падишаха, вимовляючи погордливі слова, вихваляючись рабством як найбільшою цнотою. Проте страхітливе падіння чекало не на Хуррем, а на Повелительку Віку. Сподівання Топкапи не справдилося: возвеличення тих, хто чекав на кінець «тимчасової улюблениці», Валіде, Махідеврэн, султанських сестер не відбулося: «Кизляр-ага слухняно пішов у новий похід. Одну вже звів на вершину, тепер другу мав спустити до низин» [5, с. 133]. Хронотоп падіння колишньої Володарки Віку супроводжувався повним забуттям: «Султан прогнав Махідеврэн з-перед очей, мов наупослідженішу рабиню, він не хотів бачити її не тільки в своїй ложниці, а й у гаремі, і не тільки в Баб-ус-сааде, а й у Стамбулі» [5, с. 138].

Невдовзі Валіде переконалася, що рабиня з України найнебезпечніша суперниця не тільки всім одаліскам, а й «повелительці гарему і свого єдиного сина» [5, с. 136]. Відчуваючи загрозу в Хуррем, Хафса намагалася непомітно керувати вихованням роксоланки, але її хитрощі звелися нанівець. Протистояння двох жінок за владу над Сулейманом тривало до смерті Валіде, яка померла, «зруйнована, задущена власною злістю» [5, с. 259], після чого Хуррем змогла стати офіційною дружиною Володаря Віку.

Хронотоп перемоги Роксолана в розділі «Плаття» має інваріант хронотопу вознесіння: «тепер вона ждала своєї перемоги ще з більшим нетерпінням, ніж Сулейман під стінами Родосу, ждала вознесіння і повнилася силою, пихою і відвагою, якої ще не знала в собі» [5, с. 158].

Народження сина Мехмеда стало перемогою Хуррем, про що повідомили барабани за брамою Баб-ус-сааде: «Барабан за Брамою блаженства бив гучно і радісно, мов її серце він бив переможно, бо це була її перемога» [5, с. 162]. Свідченням перемоги став титул султанши Хасекі й участь у прийомі на честь перемоги рицарів Родосу в Тронному залі, де вперше в історії Османської імперії: «ще вчора незнана рабиня, сьогодні всевладна повелителька, наблизена й вознесена небувало» [5, с. 165], була допущена до трону.

Отримавши владу, Хуррем вирішує (хронотоп рішення) помститися світові за всі кривди: «нічого не має крім влади й має помститися цьому жорстокому світові тільки владою» [5,

с. 265] (хронотоп помсти), бо в світі Османів знають тільки ненависть і владу.

Першим кому помстилася Хасекі став Чотириокий – кизляр-ага, який був спільником Валіде, бачив ганьбу й триумф рабині. Хронотоп помсти Роксолани визначає топос ненависті, бо героїня мала багато ворогів: сестри султана, Валіде, Ібрагім.

У книзі першій «Вознесіння» за допомогою хронотопу боротьби П. Загребельний показує як Хуррем рятує власне життя, душу, бореться за те, щоб не втратити людської подобу, зберегти свою особистість. Після цього прагне вознесіння над ницістю світу, над підніжками султанського трону, може, і над самим султаном.

Книга друга «Страсті» присвячена боротьбі Роксолани за життя й майбутнє дітей. Після п'ятнадцяти років у гаремі героїня зрозуміла (хронотоп прозріння), що для свого майбутнього й майбутнього дітей має ще менше часу, ніж до того.

ВИСНОВКИ

Отже, зіставивши притаманні жіночим образам історичного роману П. Загребельного

«Роксолана» моделі хронотопу як ідеостилістичні засоби творення системно-структурної, жанрової й ідейної специфіки текстів митця, нами було схарактеризовано їхню специфіку. Серед домінуючих моделей хронотопу, які структурують образи Валіде Хафси, Махідеван, Роксолани-Хуррем, переважають спільні моделі: боротьби, перемоги, вознесіння, випробування, зміни (переходу), поразки (падіння), помсти, втрати. Усіх героїнь в історичному романі П. Загребельного «Роксолана» об'єднує хронотоп боротьби за владу над Сулейманом. Для досягнення своєї мети владні рабині гарему проходять через хронотопи випробування, зміни (переходу), втрат. Моделі перемоги, вознесіння супроводжуються хронотопами поразки, втрати, помсти. Завдяки використаним моделям хронотопу П. Загребельному вдається створити рельєфні психологічні образи людей XVI століття.

Перспективним видається здійснити порівняльний аналіз моделей хронотопу чоловічих образів у романі «Роксолана», що вможливить формування цілісного погляду на історичну романістику митця як на репрезентацію динамічної концептуальної авторської візії людини в історії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

1. Bahtin, M. (2000). *Jepos i roman* [Epic and novel]. Sankt-Peterburg: Azbuka (in Russian) [Бахтин, М. (2000). *Епос и роман*. Санкт-Петербург: Азбука].
2. Donchyk, V. (1984). *Istyna – osobystist (Proza Pavla Zahrebelnoho)* [The Truth is the Personality (Paul Zagrebel's Prose)]. Kyiv: Radianskyi pysmennyk (in Ukrainian) [Дончик, В. (1984). *Истина – особистість (Проза Павла Загребельного)*. Київ: Радянський письменник].
3. Zahrebelnyi, P. (1988). *Vtishannia istoriieiu. Avtorske pisliaslovo* [A comforting story. Author's afterword]. In P. Zahrebelnyi, *Roksolana* (p. 593–600). Kyiv: Dnipro (in Ukrainian) [Загребельний, П. (1988). *Втішання історією. Авторське післяслово*. В П. Загребельний, *Роксолана* (с. 593–600). Київ: Дніпро].
4. Zahrebelnyi, P. (2008). *Dumky narozkhryst, 1974–2003* [Thoughts on the Cross, 1974–2003]. Kyiv: Pulsary (in Ukrainian) [Загребельний, П. (2008). *Думки на розхрист, 1974–2003*. Київ: Пульсари].
5. Zahrebelnyi, P. (1988). *Roksolana* [Roxolana]. Kyiv: Dnipro (in Ukrainian) [Загребельний, П. (1988). *Роксолана*. Київ: Дніпро].
6. Zahrebelnyi, P. (2004). *Ya obyрав velyki dushi, yaki siaiut nam tysiacholittia* [I have chosen the great souls who shine through us for millennia]. *Vitchyzna*, 7-8, 90–98 (in Ukrainian) [Загребельний, П. (2004). *Я обираю великі душі, які сяють нам тисячоліття*. *Вітчизна*, 7-8, 90–98].

7. Nesterenko, N. (2014). Dominantni khronotopy v istorychnomu romani P. Zahrebelnoho "Roksolana" [The dominant chronotopes in P. Zagrebely's historical novel, "Roksolan"]. *Naukovi zapysky Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. H.S. Skovorody. Serii: Literaturoznavstvo*, 2(78), 104–115 (in Ukrainian)
[Нестеренко, Н. (2014). Домінантні хронотопи в історичному романі П. Загребельного «Роксолана». *Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. Серія: Літературознавство*, 2(78), 104–115].
8. Nesterenko, N. (2015). *Modeli khronotopu v istorychnykh romanakh Pavla Zahrebelnoho 1980-90-kh rokiv* [Chronotope models in the historical novels of Paul Zagrebely 1980-90's] (Doctoral thesis). Kharkiv (in Ukrainian)
[Нестеренко, Н. (2015). *Моделі хронотопу в історичних романах Павла Загребельного 1980-90-х років* (Автореферат кандидатської дисертації). Харків].